

AHMET CAFEROĞLU'NUN AZERBAYCAN FOLKLORUNA AİT ARAŞTIRMALARI

Investigations of A. Dyafaroghlu About Azerbaijan Folklore

Emin AĞAYEV*

Özet: A. Caferoğlu'nun Eski Türk Edebiyatı, Türk dili ve Folklor ile ilgili araştırmaları var. Bu makale A. Caferoğlu'nun Azerbaycan folkloruna ait araştırmalarını içerir.

Türk medeniyetinin tebliğ edilmesinde Prof. A. Caferoğlu'nun araştırmalarının kendine has yeri ve rolü vardır. Onun yayımlanmış tüm eserleri hem ilmi kamu, hem de toplum tarafından çok büyük merakla karşılanırdı. Prof. Dr. A. Caferoğlu zengin ve yaratıcı ilmi kişiliğe sahiptir. A. Caferoğlu'nun eserlerine genel şekilde dikkat edersek onun profesyonel dil bilimci, edebiyat tarihçisi, mitoloji uzmanı, etnografi ve halk bilimi profili üzere çalıştığına şahid oluruz. A. Caferoğlu muhacerette yaşamıştır. Onun araştırmalarının çoğu içerik bakımından Azerbaycanla ilgilidir. A. Caferoğlu'nun folklor araştırmaları Azerbaycan folklor ilminin gelişmesine hizmet eden önemli bir basamak olmuştur.

Anahtar kelimeler: A. Caferoğlu, Folklor, Mit, Şaman, Gode-gode.

Abstract: There are investigations of A. Dyafaroghlu about Turkish language, old Turkish literature and folk-lore. The article is dedicated to the A. Dyafaroghlu's investigation of Azerbaijan folklore.

There has been special place and role of A. Dyafaroghlu's investigations to propagate old Turkish national and moral culture. Scientific society and popular readers are interested in all his demonstrated works. Prof. A. Dyafaroghlu has rich and creative scientific personality. If we pay attention to A. Dyafaroghlu's works, we will witness that he has worked as a historian of professional linguistics, literature, mythology, expert of ethnography and folk-lore profile. A. Dyafaroghlu lived in migration. His creative activity was closely connected with Azerbaijan from the point of both theme and moral essence. A. Dyafaroghlu's investigation of mythology were estimated as a developmental stage of Azerbaijan folk-lore science for the time in this article.

Key words: A. Dyafaroghlu, Folk-lore, Myth, Shaman, Gode-gode.

* Dr., Bakü Kafkaz Universitesi

Ahmet Caferoğlu hem Türkiye`de, hem de Avrupada şarkiyatçı, türkolog gibi ün yapmış, ilmi çevreler tarafından hüsnü kabul görmüştür. Birçok doğu ve avrupa dillerini derinden bilen A. Caferoğlu 40 yılı aşkın meslek hayatında dil, etnografi, tarih, edebiyat, folklor vs. gibi sosyal bilimlere ait 400-den fazla eser kaleme almıştır. O, hayatı boyunca vatanına hasret kalsa da, hiç bir zaman Azerbaycanı unutmamış, gurbetde de Azerbaycanın ilim sahasında irelilemesine katkı sağlamıştır.

Dünyaca ünlü Azerbaycanlı bilim adamı Ahmet Caferoğlu 17 Nisan 1899 tarihinde Gence`de doğmuştur. Çocukluğu bu şehirde geçmiştir. Üç yaşındayken babası İsmayıl bey vefat etmiş, annesi Gövher hanımefendinin himayesinde büyümüştür. Eğitimine 1908`de Semerkant`ta başlamış, 1909-1916 yılları arasında ilk ve orta öğrenimini Gence`de tamamlamıştır. 1916-1918 yılları arasında üç dönem Kiev`deki Yüksek Ticaret Okulu`na devam etmiştir. Bolşevik ihtilali olunca Gence`ye dönen A. Caferoğlu 1918 yılında Azerbaycanın bağımsızlık mücadelesine katılmış, Nuri Paşanın komutasında Azerbaycana yardıma koşan İslam Ordusunun`da topçu onbaşı olarak daşnak Ermenilere ve Rus – bolşevik işgal kuvvetlerine karşı savaşlara katılmıştır. 1920 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin (ADR) Kızıl Ordu tarafından işgali üzerine Bakü Devlet Üniversitesi Şarkiyat Bölümündeki tahsilini yarım bırakmış, Türkiye`ye gitmiştir. Türkiyeye göçen A. Caferoğlu yarım kalan eğitimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümünde devam etmiştir. Daha sonra 1925–1929 yılları arasında Berlin, sonra Berslau Üniversitesinde eğitim görmüştür. O, 1929`da Berslau Üniversitesinde “Bir dil açıklaması ile Gence Ağzında 75 Azerbaycan Bayatısı” konulu doktora tezini savunmuş, doktor ünvanını almıştır. 1929 yılında Türkiye`ye dönen Ahmet Caferoğlu Türkoloji Bölmünün Türk dili tarihi kürsüsüne önce doçent olmuş, 1938`de profesörlük ünvanını almış, daha sonra da kürsü başkanlığı yapmıştır. 1966–1973 yılları arasında Türkiyat Enstitüsü Müdürlüğünü yürütmüştür. Ahmet Caferoğlu 6 Ocak 1975 tarihinde İstanbul`da vefat etmiştir.

Araştırmacı Hüsameddin Memmedov (Qaramanlı) onun araştırmalarını sayca dörtde bir bölümünü Azerbaycanla ilgili olduğunu göstermiştir (4, 3).

Devasa alim çok sayıda meşhur bilim adamları yetiştirmiştir. Muasır Türkiyenin büyük ilim adamlarından Ahmet Bican Ercilasun hocası Ahmet Caferoğlunun ilmi çalışmaları ile ilgili araştırmasında onun eserlerini konularına göre aşağıdaki gibi bölmüştür.

1. Diolojolojiyi öğrenen araştırmalar.
2. Azerbaycanla ilgili araştırmalar.
3. Tarihi diller ve Türk dilinin tarihi ile ilgili araştırmalar.
4. Türk halklarına yazılmış araştırmalar.
5. Terminoloji ve etimoloji ile ilgili araştırmalar.
6. Özel isimler öğrenilmesi ile ilgili araştırmalar
7. Adet ve inançları öğreten araştırmalar.
8. Yeni Türk Edebiyatı ile ilgili araştırmalar.

A. B. Ercilasun Azerbaycanla ilgili araştırmaları konusu bakımından sınıflandırarak beş bölüme ayırmıştır.

1. Azerbaycan Türkçesiyle ilgili araştırmalar.
2. Azerbaycan halk edebiyatı ve folkloruyla ilgili çalışmalar.
3. Azerbaycan yazılı edebiyatıyla ilgili çalışmalar.
4. Azerbaycan tarihiyle ilgili çalışmalar.
5. Türkiyede Azerbaycan Türkleri (5, 270)

A. Caferoğlunun halk bilimine ait ürünlerin toplanması yönünden çok zengin çalışmaları vardır. Bu araştırmalar Azerbaycanlı bilim adamlarının dikkatini çekmiştir. Onlardan Elşen Abülhasanov kendi doktora tezinin ikinci kısmında (6, 39-70), prof. Vaqif Sultanlının “Azerbaycan muhaciret edebiyatı” isimli kitabında (7, 57-67), araştırmacı Nikpur Cabbarlının “Ahmet Caferoğlunun folklorşinaslık irsi” isimli makalesinde (8) ve “Ahmet Caferoğlunun edebiyatşinaslık irsi” isimli kitabında (9, 25-30), araştırmacı Şelale Hasanovanın “Muhaciret irsinden sayfalar” isimli kitabında (10, 39-93) A. Caferoğlunun folklor araştırmalarından geniş bahis edilmiştir.

Ünlü bilim adamının “Türk Dil Kurumu” himayesile yayınlanan “Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar” eseri Anadolu`nun muhtelif ağızlarından altı yıllık bir zamanda toplanmıştır. Bu kitap “Anadolu dialektolojisi üzerine malzeme” adlı eserin bir devamı olmuştur. Caferoğlu kitapla ilgili yazıyor: “Yalnız, içerisine aldığı ağızlar malzemesinin, Anadolu illerinin diğer ağızlarına

nisbeten, Azeri ağızlarına doğru, oldukça büyük bir yakınlık göstermesi, ve ötedenberi bu ilimizin “Şark vilayetleri”adile adlanması dolayısıyla, bu esere “Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar” adının verilmesi daha uygun görülmüştür. Bu yeni serinin ilk cildinde toplanan malzeme, doğu illerimizden ancak Kars, Erzurum ve kısmen de Çoruh ilinin Yusuf eli ağızlarını temsil etmektedir” (21, 11). Kitap Doğu Anadolu’da yaşayan Azerilerin ağız ve folklorunun araştırılması için çok zengin bir kaynaktır.

Takdireşayandır ki, A. Caferoğlunun folklor araştırmaları içinde mitolojiye dair ciddi çalışmaları da vardır. Araştırmacılar onun bu çalışmalarını daha çok folklor araştırmaları gibi görmüşlerdir. Halbuki, Dr. Gülağa Hüseyinovun da yazdığı gibi “A. Caferoğlunun mitoloji ile ilgili araştırmaları geniş bilgi içerir ve gelecekte doktora tezi olmaya layiktir (11, 9).

G. Hüseyinov, bilim adamının mitoloji araştırmalarına dair “Türk mitolojisi Ahmet Caferoğlu tatkatlarında” isimli makale yazmış ve makalesinde onun bu mevzuyla alakalı araştırmaları hakkında bilgi vermiştir. Araştırmacı ilk olarak folklor ve mitoloji ilişkilerine dikkat çekmiştir: “Ahmet Caferoğlunun Türk mitolojisi, eski mitoloji görüş ve tasavvurları, şaman tanrıçılık ile alakalı araştırmalarının kendine özgün oluşu bu araştırmaların profesyonel folklor araştırmaları olmasından kaynaklanır. Başka bir deyişle o, folklor ve mitolojini birlikte araştırmış, sözlü düşüncenin ürünü olan folklor metnlerinin mitoloji kaynaklarını araştırmayı zaruri saymıştır. Ona göre folklor kaynağını mitolojiden almıştır. Burdan yola çıkarak bilim adamı folklorun kaynağı olarak mitolojiyi incelemeyi uygun görmüştür. (11, 7).

Araştırmacının fikirlerinden bellidir ki, A. Caferoğluya göre mitoloji folklorun başlangıç, ilkin kaynağı olmuştur. Ona göre de bilim adamı folkloru mitoloji ile beraber araştırmıştır. Lakin araştırmacı G. Hüseyinov A. Caferoğlunun mitolojiye adanmış araştırmalarının terkip hissesi olarak ele alınmasını kabul etmemiştir: “... Bu o demek değildir ki, A. Caferoğlu sırf mitolojik araştırmalar yapmıştır. Aksine onun folklorla ilgili araştırmalarının ümümtürk ve Azerbaycan folkloru çevresinde tematik şekilde bir grup haline getirilmesi bu araştırmalar içerisinde mitoloji ile alakalı tahkikatların sayı ve kalite ağırlığını göstermektedir. Yani bilim adamı folklor konularını mitoloji etrafında öğrenmemiş, bilakis mitoloji ile ilgili konulara da muracaat etmiştir” (11, 7).

G. Hüseyinov A. Caferoğlunun mitolojiye dair araştırmalarını iki kısma ayırmıştır.

- a) Sırf mitoloji araştırmaları
- b) Mitolojiye dayalı folklor araştırmaları (11, 8)

Araştırmacı gösteriyor ki, A. Caferoğlunun mitoloji ile direk ve ya dolaylı yoldan bağlı olan araştırmaları onun Orhun abidelerinde atasözleri (12), Sayaçı sözleri (13; 14), şamanizm (15; 16; 17), türklerde sihirli taş (18), türk inançları (19), “tongal” sözü ve sair ile konuları kapsıyor (11, 9).

Göründüğü gibi A. Caferoğlu ömrünü mühaciretde bitirse de, bir an bile vatanını unutmamış, ömrünün sonuna kadar Azerbaycan biliminin yükselmesine hizmet etmiştir. Bu bakımdan bilim adamının folkloru ait araştırmaları Azerbaycan folklor biliminin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Tüm ömrünü Rusyada geçirmiş olan uzman bilim adamı Mirza Kazım bey, mitolojiye aid araştırmaları ile Azerbaycan mitoloji biliminin öncüsü sayıldığı gibi, A. Caferoğlu da Azerbaycan-türk mitoloji görüşlerine adanmış araştırmaları ile mitoloji bilimi tarihinde kendi yerini tutmalıdır.

Değinmek gerekir ki, araştırmacı G. Hüseyinov A. Caferoğlunun “Orhon Abidelerinde Atalar Sözü” isimli makalesini (12) uzmanın mitolojiye dair araştırmaları sırasında ele almıştır (11, 9). Makalenin gözden geçirildiği zaman araştırmacının Orhon abidelerinde ona kadar başka araştırmacılar tarafından bulunamamış üç atasözünü bulduğu, onları tahlil ederek sırf atasözü olduklarını isbat etmeye çalıştığını görmekteyiz (12). Bu bakımdan makaleyi mitolojik bir araştırma gibi tatkikata tağbi tutmak mümkün değildir.

A. Caferoğlunun mitolojiye dair araştırmalarında şaman mitolojisiyle ilgili görüşleri daha çok yer kapsamaktadır. O, sayaçı sözlerini ve “qodu-qodu” törenindeki şarkıları şamanın dua metinleri gibi tatkik etmiştir. Alimin bu konuda “Anadolu ve Azerbaycan çocuk folklorunda şamanizm bakiyesi”, “Azerbaycan ve Anadolu folklorunda saklanan iki şaman tanrısı” ve “Şaman-sayaçı'nın bir duası” isimli makaleleri dikkat çekmektedir.

“Anadolu ve Azerbaycan çocuk folklorunda şamanizm bakiyesi” adlı makalede “Qodu-qodu” töreninin şamanizme hangi şekilde bağlı olması öğrenilmiştir. A. Caferoğlu ilk önce çocuk oyunları ile ilgili önemli bir konuya dikkat çekerek yazıyor: “Anadolu ve Azerbaycan halkiyatının çocuklara ait kısmında tesadüf edilen bir çok meçhul noktalar ekseriyetle tetkik ve tevsik edilmeden bırakılmaktadır. Folklorçuların bir çoğu, bugibi müşkilatın hallinde, mesleyi herhangi bir kadim din ve yahut an'ane bakiyesinden kalma bir netice olarak tavsif etmekle, ağır yükü üzerlerinden atmağa çalışıyorlar. Halbuki, kadim

ve ibtidai Türk hayat tarzıyla dinine az çok aşına olanlar, Türk kavimleri halkiyatının eski Türk an'ane ve talakkisini bütün teferruatile muhafaza ettiğini pek ala bilirler. Bilhassa eski Türk hayatının nazımı bulunan şamanizm dini, hala zamanımıza kadar Türk kavimleri hayatında gerek islami, gerek mahalli örf ve adet suratinde, yaşamakta devam etmektedir. Yalnız bu din tesirinin Anadolu ve Azerbaycan halkları hayatındaki şümülu ve derecesi, şimdiye kadar araştırılmadığından, ne gibi sahalarda iz bıraktığını bilemiyoruz (15, 144-145).

Makalenin başındaki bilgilerden görüldüğü gibi, A. Caferoğlu çocuk oyunlarını eskiye dair görüşleri, mitolojiyi öğrenme bakımından önemli kaynak saymıştır. Araştırmacının bu fikri onun eski dinlerin, mitolojik görüşlerin kaynağı ile bağlı, dünya ilmi-nazari fikirlerine tanık olduğunu gösteriyor. A. Caferoğluya kadar çocuk oyunları ilkin mitolojik dini görüşlerin, o cümleden ilkin törenlerin araştırılmasının asıl kaynaklarından sayılmıştır. Mesela, Eduard Bernett Taylor'un "İlk çağ kültürü" isimli temel asarının "Kültürde izler" adlandırdığı 3. faslında çocuk oyunları ilkel dini tören görüşleri kendinde muhafaza edip saklayan ilkel merasimler gibi araştırmaya tağbi tutulmuştur. O gösteriyor ki, çocuk oyunları aslında ilkel harp taktikleri hakkında hatıraları koruyor, bazan onlar kültür tarihinin eski zamanlarını aks ettiriyor ki, bunlarda beşer tarihinin çocukluk zamanına aittir (22, 68). Yahut Taylor'a göre atasözleri ve deyimlerde, çocuk oyunlarında, bulmacalarda eski sihir ve dinin izleri vardır (22, 74-80).

A. Caferoğlu da kendi makalesinde yazıyor: "Yabancı tesirden ve cemiyet tazyikinden masum bulunan çocuklar, kendi dedeleriyle babalarından intikalden, ve ekseriyetle ibtidai devr hayat merasimlerine münhasır kalan oyunlarını ve şarkılarını yapmakta serbest kalmışlardır. Muhtelif mevsimlerde ve yahut muhtelif tezahürat dolayısıyla icra edilen çocuk eğlenceleri içerisinde yıllardan beri dikkat nazarını celbedeni, Azerbaycan (Godu-godu) yahut (Dodu-dodu) su ile Anadolunun (Gode-gode) sidir. Mücerret halinde bu kelimelerin manası anlaşılmadığı gibi, hiç bir Türk sözlüğünde de böyle kelimeye raslamıyoruz. Meselenin halli için yegane çare, bu adı taşıyan çocuk şarkılarını, söylenilmesine sebep teşkil eden merasim ve yahut oyunun kendisi ile beraber araştırmaktan ibaretdir" (15, 145).

Araştırmacı Anadolu ve Azerbaycandaki bu çocuk oyunlarını, onlardaki şarkıları tarihi-mukayeseli şekilde araştırarak Gode-Gode'nin (Godu-Godunun) şaman görüşlerindeki insan ruh hali ile bağlı olduğunu ortaya çıkarmıştır: "Bu ruh çocuklarda Kudu adını taşımaktadır, ki bence bu kelime Azeri şivesindeki (Kodu), (Godu) ve (Dodu) ve Anadoludaki (Gode) nin mahalli telaffuz farkları istisna edilirse tamamile aynidir" (15, 146). A. Caferoğlu makalenin sonunda Qodu-Qodu töreni ile

alakadar böyle bir sonuca varmıştır: “Gerek Anadolu, gerek Azeri çocuk oyunlarının içerisinde ehemiyetle yer tutan bu şarkılı merasim hala zamanımız kadar ehemiyetini ve eski şamanizmin bir bakiyyesini canlı bir surette aramızda yaşatmaktadır. Şaman türklerinin bir ilahı olan Kudu, cenup türklerinde yine ilah olarak kalmıştır” (15, 149).

Nihayetinde A. Caferoğlu ortaya çıkarmıştır ki, Anadolu'daki yağmuru çağırma (Gode-Gode) Azerbaycandaki güneşi çağırma (Qodu-Qodu) törenleri şamanizm dini ile bağlı olup eski çağda büyükler tarafından icra edilmiştir. İnsanlar icraatdan asılı olarak ayinler yapmış, Kudu ilahını çağırılmış ve kendi isteklerini şarkı ve dualar vasıtasıyla ona iletmek istemişlerdir. Şamanizm dini görüşleri tektanrılı dinlerin(esasen hristiyan, islam) gelişi ile unutulmuş, onun ayin ve şarkıları ise çocuk oyun ve şarkılarında yaşatılmaya devam etmiştir.

A. Caferoğlu “Azerbaycan ve Anadolu folklorunda saklanan iki şaman tanrısı” adlı makalesinde ise Kudu tanrısı ile beraber, Saya tanrısından da bahsetmiştir (16). Makale muhteva itibariyle üç bölümden oluşmaktadır. 1. Bölümde Türklerde, nihayetde oğuzlarda şamanizmin tarihinden, islam dininin kabulü ile bu dine ait olan görüşlerin şekil değişimlerine uğraması farklı törenlerde, çocuk oyunlarında, geleneklerde yaşatılmasından bilgiler ışığında bahsedilmiştir (16, 65-68). Makalenin 2. Bölümünde Kudu tanrısından (16, 68-72), 3. Bölümünde Saya tanrısından söz edilmiştir (16, 72-75).

Araştırmacı Kudu tanrısından bahs ederken Qodu-Kudu ile ilgili “Anadolu ve Azerbaycan çocuk folklorunda şamanizm bakiyesi” makalesinde verdiği bilgi ve görüşleri daha da genişlendirmiş ve zenginleştirmiştir. Farklı halkbilimcisi ve kaynaklardan bir çok kanıtları o cümleden etnografi mahiyetli malumatlar araştırmaya tağbi tutulmakla şaman mitoloji karakteri olan Kudu (Qodu-Godu-Gode-Dodu) tanrısının Azerbaycan və Anadolu folklorundaki izleri öğrenilmiştir.

A. Caferoğlu Azerbaycanda koyunculukla bağlı şarkı gibi tanıdığımız sayaçı sözlerini şaman mitolojisi ile ilgili şekilde araştırmıştır. O, Azerbaycan bilimadamı Firidun bey Köçerlinin saya ile ilgili görüşlerini verdikten sonra, sayanın şamanizmle bağlılığı hakkında kendi fikirlerini söylemiştir. Araştırmacı yazıyor ki: “Sayaçı tarafından çağrılan türkü göçebelerce, bir nevi “saadet” yahut “Kut” telakki etmekte ve bundan dolayı da söyleyene karşı yakın bir ilgi gösterilmektedir. Sayaçı kendisini menşece “Adam-Ata” ya irca ve “Hazreti Musa”yı pirleri olarak kabul etmektedir. Bence ise, bu, bir dereceye kadar Dede Korkut vasfını haiz bir “Ata” daha doğrusu İslamiyyetden evvelki Şamanist Türk halklarının bir tanrısı, ilahıdır. (16, 72-73).

Bilim adamı göstermiştir ki, sayaçı töreni ve karakterinin asıl mahiyetini gösterebilen “saya” sözünün filoloji mahiyeti ve özelliği ile ilgili kesin bir say

söylenmemiştir. Bu konuda V. Radlof, F. Köçerli ve b. tarafından verilmiş açıklamaların esasız olduğunu isbat eden A. Caferoğlu yazıyor: “O (Saya – E. A) bilakis yüksek ruhlu, hayvan hamisi, sürünün her nevi kırgından, felaketten kurtulması ve uzakta kalması için taktis eden, ve nihayet sürüyü kötü ruhlardan korumaya çalışan bir ilah, tanrı tipidir. Göçebeler için pek tabii olan bu kabil insan ilahlara, en çok Şamanist Türk ve Moğol halklarında rastlayabiliriz ki, bu kabil ilahlardan Altay Türklerince ve Moğol’larca sayılanı ve hürmet göreni Dzaya yahut Dzayagacı, bizim Saya yahut Sayacı’nın ta kendisidir (16, s.74).

Dzaya-Saya hakkında kaynaklara dayanarak önemli kanıtlar taktim eden A. Caferoğlu “saya” sözünün türk kökenli olması kanaatine gelmiştir: “Orta Asiya Türk halkları hayatında olduğu kadar Moğol yaşayışı bünyesinde de gelişme çağını yaşamış ve zamanla bir kult haline gelerek tanrılaşan “Sayaçı” filoloji ve türeme bakımından da Moğolların malı olmuştur. Şöyle ki, kelime bu dilde dzayağacı-dzaya+ğacı şekline malik olup türkçe sayaçı=sayağucu telaffuzu ile girmiş ve...(ğ-) yı atarak sayaçı şeklini almıştır. Bu şekli ve hali ile türkçemizde yerleşen kelime ana alamını hiç vakit kaybetmemiş, çağına göre bir inanç unsuru olmuş serbest yaşamış, zamanla yeni din ve inançlar baskısı altında saklanmıştır (16, 75).

A. Caferoğlunun “Şaman Sayaçının bir duası” isimli makalesinde de, adından görüldüğü gibi, sayaçı sözleri şaman görüşleri çerçevesinde araştırılmıştır. Bu makalede bilim adamının saya ile ilgili diğer makalelerinde (13; 14; 16; ve s.) yazdıkları da umumileştirilerek verilmiştir. Lakin bu yazı yalnızca umumileştirme değildir. A. Caferoğlu burada saya ile ilgili çok zengin bilgiler vermiş ve sayanın şamançılık görüşleri ile ilgilendirilmesi ve sözün etimolojisi hakkında kanaatlerini daha mükemmel şekilde esaslandırmıştır.

Değinilmelidir ki, sayaçı sözlerine dair Azerbaycan halk bilimcilerinin birçok araştırması vardır. Bu araştırmalar içerisinde merhum halkbilimci prof. Mürsel Hekimov’un “Saya” sözünün etimolojisi ile ilgili görüşleri daha çok dikkat çekmektedir. O, terekeme muhitinden saya ile ilgili çok sayıda deyim ve ifadeler toplamıştır. M. Hekimov bu söylemleri tahlil ederek “saya” sözünün dört manada kullandığını göstermiştir:

1. Allah, tanrı, peygamber, ocak ve s. ;
2. Söz söyleyen, masabeyi, aşık;
3. Avcı, çoban, avladığı hayvanları evcilleştiren penahhtar;
4. Güzel, endamlı, yakışıklı ve s. (23, s.37-38)

Dikkat edersek görürüz ki, merhum bilim adamının gösterdiği bu manalar sayayı mitolojik karakter, kult gibi seciyyelendiren sıfatlardır. Bu da A. Caferoğlu'nun "Saya" ilahı ile ilgili yazdıklarını doğruladığını göstermektedir.

A. Caferoğlunun mitolojiye dair araştırmaları içerisinde dikkat çeken makalelerinden biri de "Azeri türk hayatında batıl itikatlar" adlı eseridir (19). O, gösteriyor ki, batıl inançlar Azerbaycan türklerinin hayatında önemli yere sahip olsa da bu konuda araştırmalar azdır (19, s.194).

Alim makaleyi kendi şahit olduğu töreni, etnografik materyalleri esasında hazırlamıştır. Makalede inançlar aşağıdaki başlıklar altında takdim edilmiştir:

1. "Ölüm, ağı" (yas merasiminde söylenen ağıtlara değinmiş, yas merasimi tasvir edilmiş, onunla alakalı inançlar tasvir edilmiştir);
2. "Tikiş=dikiş" (hangi aylarda dikiş dikilmez);
3. "Yol" (onunla bağlı üç inanç);
4. "Pantolon, ayakkabı" (uyurken başın bulunduğu tarafa konulmaması);
5. "Kap" (onun kırılması ile alakalı inançlar);
6. "Pirinç" (neye karşı kullanılıyor);
7. "Karpuz" (çillenin yani kışın 40. gecesini yenilmesi ile alakalı);
8. "Yumurta" (gebe kadınları cinlerden ve perilerden korur);
9. "Tırnak" (ne zaman ve nasıl kesilmelidir);
10. "Süpürge" (onunla alakalı inançlar);
11. "Çocuk ve Doğum" (A. Caferoğlu bu başlık altında hamile kadınlar ve gebelikle alakalı inançları geniş tasvir etmiştir);
12. "Nazardeğme" (üzerlikle bertaraf edilmesi);
13. "Nezir=Adak" (pişi neziri, semeni, feseli, şile, goot);

A. Caferoğlunun folklorla dair araştırmalarından biri de onun "Türkçede tongal kelmesi" isimli makalesidir (20). Makalenin adı ilk bakışta dilcilik araştırması fikri oluştursa da, aslında öyle değildir. Burada Azerbaycandaki Nevruz bayramında ateş (tongal) yakılması adetinden ve onun mitolojik görüşlerle bağlantısından söz edilmiştir. Araştırmacı bununla ilgili olarak yazıyor: "Nevruza takattüm eden son

Çarşamba Azeri türkleri tarafından merasimi mahsusa ile tesit edilmektedir. Azerbaycanın her köşesinde bu akşam ev haricinde ateş yakılarak üzerinden atlanılmaktadır. Atlayanlar gelecek yeni sene içinde hastalık ve felaketten azad olmak niyetiyle “ağrım uğrum filana” ve ya “başımın tişimin ağrısı filana” demektedir ve buna benzer birçok cümleler sarfetmektedirler. Bu kabil arzuların ateşten dilenilmesi Azeri türklerince henüz ateşin halas ve yardımcı bir kuvvete malik olduğuna itikat edildiğini göstermektedir. Sihri kuvveti haiz olan bu ateş...Hiç bir türk luğatinde tesadüf edemediğim “tongal” ismini taşımaktadır (20, s.101).

A. Caferoğlu göstermiştir ki, türkler eskiden beri ateşe insanı fena ruhlardan kurtaran bir kuvvet gibi bakmış ve tapmışlardır (20, s.101). Araştırmacı eski türklerin kendilerini, silahlarını ateş vasıtası ile kötü ruhlardan, şer kuvvetlerden nasıl temizlenmesine dair tarihi kaynaklardan misaller verdikten sonra aynı adetlerin moğollarda olduğunu yazmıştır: “Tamamile aynı adet ve telakki hala bu günkü Moğollarda bakidir (...) Zaten moğol ateş ilahlarından birisinin ismi de “ODQAN ĞALQAN” idi (20, s.101-102).

Araştırmacının tahlilinden “Odqan”, “Galqan”, “Tongal” sözlerinin filoloji bakımından bir-biri ile bağlı olduğu görülmektedir. Her üç söz bir türk, moğol sözünden oluşmuştur.

1. Türk OD + moğ. Qan, ateş Hanı

2. “ĞALLON” + moğ. Qan (Moğolcada “Ğal” sözü eski Türkçedeki “Ğalun” (ateş) sözünden yaranmıştır.)

3. “Ton + moğ. QAL., gece ateşi (20, s.102-103).

A. Caferoğlu sonda Tongal sözünün filoloji ve mitoloji manaları ile alakadar şu sonuca varmıştır: “Bir türk ve bir moğol kelimesinden terkip edilen bu kelimenin asıl manası “gece ateşi” demektir. İlk hecedeki “TON” alelumum türk lehçelerinde daima “TÜN” şeklinde telaffuz edilmiştir (...) Bilahire moğolca Qal (...) kelimesinin ilavesile “Q”nin icra ettiği tesir üzerine “TON” şeklini almıştır (...) Filoloji itibariyle “TONQAL” kelimesinin tahlil etdikten sonra hala bu gün Azeri türklerinde ateşe atfedilen sihri kuvvet itikadının ne kadar kuvvetli olduğunu görebiliriz (20, s.103-104).

Alimin folklorla dair başka bir araştırması “Türklerde sihirli taş telakkisi” adlı makalesidir (18). Makalede tarihi-etnografi kaynaklardan getirilmiş bir çok kanıtlara dayanarak türklerde taşa inam ve onun mitolojik kökenlerinden bahs edilmiştir.

Nihayet Saygın bilim adamı, dünyaca ünlü türk bilimcisinin folklor a ait araştırmalarını gözden geçirdikten sonra aşağıdaki sonuçlara varmak mümkündür.

1. A.Caferoğlunun halk bilimi ile ilgili araştırmaları ondan Azerbaycan Türk folkloru üzre konuya hakim biri gibi bahs etmeyi tamamile hakediyor.

2. A.Caferoğlunun folklor a dair araştırmaları ile aynı zamanda Azerbaycan halk biliminin yükselmesine hizmet etmiştir. Bilim adamı yurt dışında yaşasa da araştırmalarının ekseriyeti Azerbaycanla ilgilidir. Folklor araştırmalarında daha çok Azerbaycan türklerinin milli düşünce kaynakları öğrenilmiştir.

3. A.Caferoğlunun folklor a dair araştırmaları ilmi aktüelliğini katiyyen yitirmemiştir. Böyle olunca onlardan ilmi tarafıyla bahsedilmesi makalelerin değerlendirilmesi, mazmun ve içeriğinin öğrenilmesi na kadar önemli olsa da, alimin bu araştırmalarının okucuya vere bileceği zengin malumat ve ilmi sonuçların yerini vermiyor. Odur ki hemin makalelerin Azerbaycan türkçesine, aynı zamanda diğer türk lehçelerine çevrilerek basılmasına büyük ihtiyaç vardı.

KAYNAKÇA

1. Sertkaya Osman Fikri. Ahmet Caferoğlunun Hayatı ve Eserleri. 70. Yıl Dönümü Münasibeti İle. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. Cilt XVII, 1969. yıl, s.1-28.

2. Sertkaya Osman Fikri. Ahmet Caferoğlu. Türk Dili Dergisi. Nu. 530, Ankara, 1996, Şubat, s.251-253.

3. Ölümünün 20. Yıldönümünde Hocam Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu. Türk Dili Dergisi, Nu. 530, Ankara, 1996, Şubat, s.254-261.

4. Memmedov (Karamanlı) H. Ön söz – Mirze Anserli (Lembeli). Genceli profesör Ahmet Caferoğlu. “Kartal” yayınevi. B., 1996, s.3-5.

5. Ercilasun A. B. Ahmet Caferoğlunun Çalışmalarına Toplu Bir Bakış. “Türk Dili” Dergisi, Nu. 530, Ankara, 1996, Şubat, s.268-277.

6. Abülhasanov E. E. Ahmet Caferoğlunun edebiyatşinaslık irsi. Filologiya elmleri namizedi (Ph. D) alimlik derecesi almak için taktim edilmiş dissertasiya. B., 1996, 138 s.

7. Sultanlı V. Azerbaycan muhaceret edebiyatı. B., “Şirvanneşr”, 1998, 158 s.

8. Cabbarlı N. Ahmet Caferoğlunun folklorşinaslık irsi – Azerbaycan şifahi halk edebiyatına dair tadtikler. VII cild, B., “Elm”, 1999, s.167-172.

9. Cabbarlı N. Ahmet Caferoğlunun edebiyatşinaslık irsi. B. “Elm”, 2001, 67 s.

10. Hasanova Ş. Muhaceret irsimizden sayfalar. B. “Maarif”, 1995.

11. Hüseyinov G. Türk mitolojisi Ahmet Caferoğlu tadjikatlarında – Elmi ahtarışlar (folklorşinaslık, filoloji, felsefe, tarih ve nazari aspektleri). XIV toplu, B., “Seda”, 2005, s.6-9).

12. Caferoğlu A. Orhon Abidelerinde Atalar Sözü – Halk Bilgisi Haberleri, Cilt 1, İstanbul, 1929, Sayı 3, s.11-14 (43-46)

13. Caferoğlu A. Azerbaycan Halk Edebiyatında “Sayaçı” Türküsü – “Atsız” Dergisi, İstanbul, 1930, Sayı 9, s.228-231

14. Caferoğlu A. Azerbaycan Halk Edebiyatında “Sayaçı Sözləri” – Azerbaycan Yurt Bilgisi, Cilt 3, İstanbul, 1934

15. Caferoğlu A. Anadolu ve Azerbaycan Çocuk Folklorunda Şamanizm Bakiyesi – Türklük Mecmuası, Cilt 1, İstanbul, 1939, Sayı 2, s.144-149

16. Caferoğlu A. Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Saklanan İki Şaman Tanrısı – Ankara Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi, Cilt 1-4, Ankara, 1958, s.65-75

17. Caferoğlu A. Şaman Sayaçının Bir Duası – Reşit Rahmeti Arat İçin. Ankara, 1966, s.155-161

18. Caferoğlu A. Türklükte Sihirli Taş Telakkisi – Halk Bilgisi Haberleri, Yıl: 2, İstanbul, 1930, Sayı 13, s.1-6

19. Caferoğlu A. Azeri Türk Hayatında Batıl İtikatlar – Türklük Mecmuası, Sayı 3, İstanbul, 1939, s.194-206

20. Caferoğlu A. Türkcede “Tonqal” Kelimesi - Halk Bilgisi Haberleri, Yıl: 1, 1 Mayıs, Sayı 7, İstanbul, 1930, s.101-103

21. Caferoğlu A. Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar”, İstanbul, 1934

22. Тайлор Э. Б. Первобытная культура. М., Издательство политической литературы, 1969, 575 с. (Taylor E. B. “İlk çağ kültürü”. Moskova. Siyasi edebiyat yayınevi. 1969, 575 s.

23. Hekimov M. Azerbaycan aşık edebiyatı. B., “Yazıçı” 1983, 239 s.